

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Педагогика

Том 113

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF EDUCATION

Education

Volume 113

НАГЛАСИ НА УЧЕНИЦИ ОТ 4-ТИ КЛАС НА НАЧАЛНАТА
ОБРАЗОВАТЕЛНА СТЕПЕН КЪМ РАЗЛИЧИЕТО И
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ФОРМИРАНЕ НА ИНТЕРКУЛТУРНА
КОМПЕТЕНТНОСТ ЧРЕЗ ИЗУЧАВАНЕ НА ЧУЖДОЕЗИКОВО
УЧЕБНО СЪДЪРЖАНИЕ – ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ

НЕДА ЖЕЧЕВА*

Резюме. Студията представя резултати от емпирично изследване на нагласите на ученици от 4-ти клас на началната образователна степен, проведено в четири български града, относно формирането на интеркултурна компетентност. Целите на изследването са следните: да се установи дали учебното съдържание по английски език в 4-ти клас съдейства за формирането на интеркултурна компетентност, да се установят нагласите на учениците към различието и да се дадат насоки за изготвяне и апробиране на текстове с подходящо съдържание за формиране на интеркултурна компетентност.

Ключови думи: интеркултурна компетентност, учебно съдържание по английски език като чужд, формиране на нравствени и морални качества, начална образователна степен

* neda_zhecheva@abv.bg

ATTITUDES OF 4TH GRADE PRIMARY SCHOOL STUDENTS TOWARDS DIVERSITY AND OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCE VIA FOREIGN LANGUAGE LEARNING CONTENT – EMPIRICAL RESEARCH

Neda Zhecheva

Abstract. *The paper presents results from empirical research on the attitudes of 4th grade primary school students towards developing intercultural competence, carried out in four Bulgarian cities. The aims of the present research are the following: to determine whether English language school curriculum for the 4th grade facilitates the development of intercultural competence, to determine students' attitudes towards otherness and to provide guidelines for creating and testing texts with content that is suitable for the development of intercultural competence.*

Key words: *intercultural competence, ESL/EFL learning content, developing values and moral norms, primary school level*

Въведение

Ключов аспект на осъществяването на интеркултурен диалог е комуникацията, а тя би била невъзможна без доброто владение на езиците на участниците в дадено интеркултурно взаимодействие или владението на друг език, който всички участници знаят еднакво добре, а това от своя страна налага областта на чуждоезиковото обучение да се усъвършенства и осъвременява. Ето защо и изискванията към учебните помагала по чужд език се увеличават – те не само трябва да дават знания по езика, но и знания за културата, към която принадлежи този език, както и за културата в интернационален мащаб. Това е световна тенденция в разработването на учебници по английски език, тъй като той отдавна не е характерен само за традиционните англоговорещи държави, а има функциите и на глобален език, обединяващ всички хора. Тази тенденция е отразена и в законодателството на РБългария в областта на образованието, което претърпя промени и актуализация в тази област в последните години. Това показва, че се възприемат възгледите, представени в съвременните научни изследвания, според които езикът е средство за вникване в дадена културна традиция. Съответно формирането на интеркултурна компетентност е подходящо да се интегрира в учебното съдържание по чуждоезиково обучение, тъй като представлява фактор за успешно взаимодействие в мултикултурна среда. В тази връзка настоящата студия представя резултати от емпирично изследване, което се фокусира върху проблема за формирането на интеркултурна компетентност (знания, умения и отношения) у ученици от 4-ти клас на началната образователна степен с акцент върху измерението „отношения“. Изборът на възрастовата група на участниците в анкетното проучване (9–11 години, т.е. възрастовият диапазон на четвъртокласниците) се аргументира с оглед на

наличието на достигнато подходящо ниво на развитие на личността на ученика в когнитивен, морален и афективен план (вж. Davis, D., 2010: 350–351, 375) за формирането на интеркултурна компетентност.

Методика на емпиричното изследване на нагласите на ученици от 4-ти клас

Теоретичната рамка на настоящото изследване на нагласите на ученици за формиране на интеркултурна компетентност се основава на проучвания на автора на съществуващата научна литература по проблема, разработена от водещи изследователи на интеркултурната проблематика през последните две десетилетия (Чавдарова-Костова, С., 2001; Чавдарова-Костова, С., 2005а; Чавдарова-Костова, С., 2005б; Чавдарова-Костова, С., 2010; Чавдарова-Костова, С., 2011; Чавдарова-Костова, С., 2011б; Byram, M., Perugini, D. C., Wagner, M., 2013; Deardorff, D. K., 2006; Arasaratnam, L. A., 2009 и др.). Въз основа на проведените проучвания е конструиран авторски модел на процеса за формиране на интеркултурна компетентност чрез чуждоезиково учебно съдържание, който е представен графично на фигура 1. Моделът е обвързан с представеното по-нататък в изложението емпирично изследване, тъй като е използван като база за разработване на въпросите от анкетната карта – тази причина обуславя представянето му в настоящия текст. Тъй като формирането на интеркултурна компетентност има за цел както усвояването на знания и умения, така и формирането и развитието на отношения като: толерантност, емпатия, позитивна комуникативна нагласа, солидарност, противопоставяне на насилието, равнопоставеност и недопускане на дискриминация, то е важно те да се включат в модела, което именно подчертава възпитателната му насоченост.

Фиг. 1. Графично представяне на модел за формиране на интеркултурната компетентност чрез чуждоезиково учебно съдържание с акцент върху възпитателните измерения на формирането ѝ

Както беше споменато по-горе, моделът представя формирането на интеркултурна компетентност като процес и това разбиране е заимствано от концепцията на Д. Диърдорф за формирането на интеркултурна компетентност. Този процес води началото си от наличието на позитивна нагласа у ученика, т.е. това е необходима, но не и задължителна предпоставка за стартиране на процеса, което графично е представено чрез жълта стрелка, оградена от пунктирна линия. След като ученикът има позитивна нагласа за осъществяване на межкултурна комуникация (наличието на която би повлияло благоприятно целия процес), тогава той може да усвои знания, както и умения за общуване в интеркултурна среда. В съдържателен план тези знания и умения са заимствани от модела на М. Байръм за формиране на интеркултурна комуникативна компетентност, тъй като са подходящи за формиране на интеркултурна компетентност от ученици в началното училище (М. Байръм е апробирал успешно своя модел с ученици от начално училище в САЩ). В настоящата работа се възприема разбирането, че след като са усвоили определен обем знания и умения чрез възпитателно въздействие, упражнявано от учителя, учениците могат да изградят отношения, присъщи на интеркултурно компетентната личност. Жълтите стрелки, оградени с непрекъсната линия, показват, че при пропуски в знанията и уменията ученикът може да се върне „назад“ и да ги попълни и обогати. Тук следва да се направи едно уточнение – тези отношения са резултат от възпитателните въздействия, оказвани от учителя в процеса на формиране на интеркултурна компетентност, докато позитивната нагласа, която е ситуирана на старта на процеса, представлява благоприятен фактор за формиране на интеркултурна компетентност и е различен елемент от модела, наличието на който се обуславя от контекста на формиране на интеркултурна компетентност, а именно чуждоезиковото обучение. Поради спецификата на изучаването на чужд език, от страна на ученика е нужно да има наличие на позитивна нагласа, която да спомогне неговата мотивация за изучаване на този език, а в конкретния случай и за формирането на интеркултурна компетентност, тъй като двата процеса са интегрирани един в друг. От друга страна, при формирането на интеркултурна компетентност, независимо от контекста, също е добре да се започне при наличието на позитивна нагласа, което е и разбирането на D. Deardorff, в чийто модел позитивните нагласи като любопитство, уважение и откритост са предпоставка за стартиране на процеса (Deardorff, D., 2006).

Основни понятия – интеркултурна компетентност и модели на формирането ѝ; възпитателни измерения на формирането на интеркултурна компетентност; учебно съдържание по чужд език; учебно съдържание по английски език.

Променливи – свързани са с личностните качества, по посока на които се цели възпитателно въздействие (възпитателните измерения на форми-

рането на интеркултурна компетентност) и с компонентите на интеркултурната компетентност – знания, умения и отношения.

Обект на изследването – мнението на ученици от 4-ти клас на началната образователна степен относно включването на интеркултурни елементи в учебното съдържание по английски език.

Предмет – нагласите на учениците относно формиране на интеркултурна компетентност чрез учебното съдържание по английски език; дали учебното съдържание по английски език съдейства за формиране на интеркултурна компетентност; нагласите на учениците към различието.

Цел – да се установи дали учебното съдържание по английски език в 4-ти клас съдейства за формирането на интеркултурна компетентност, както и да се установят нагласите на ученици от 4-ти клас на началната образователна степен към различието; да се дадат насоки за изготвяне и апробиране на текстове с подходящо съдържание според рамковите изисквания за обучението по интеркултурното възпитание за начален етап на основна степен (Приложение № 4 към чл. 14, ал. 2, т. 4 от НАРЕДБА № 13..., 2016).

Основна изследователска задача

Изследователската задача в настоящото емпирично изследване е осъществяване на пилотно и последващо основно изследване чрез анкетно проучване на нагласите за формиране на интеркултурна компетентност чрез учебно съдържание по английски език на ученици от 4-ти клас на общообразователните училища в страната.

Задачи

- Да се установят нагласите на учениците относно формирането на интеркултурна компетентност в училищна среда, с акцент върху измерението „отношения“ („нагласи“).
- Да се установи дали учебното съдържание по английски език подпомага формирането на интеркултурна компетентност.
- Да се установят нагласите на учениците към различието.

Предположения – предпоставки за успешна межкултурна комуникация:

- Ако в часовете по езици се полагат усилия за формиране на интеркултурна компетентност, то това ще повлияе благоприятно на уменията на ученика за общуване с хора от различни етноси.
- Ако ученикът е формирал езикова компетентност чрез обучението по английски език, позволяваща му да води елементарен разговор, то той би имал успех в установяване на междуличностни отношения с представители на различни културни групи.
- Ако ученикът има личен, приятелски контакт с деца от други етноси, то има наличие на положителни нагласи за формиране на интеркултурна компетентност.

- Ако ученикът има приятели от друг/и етнос/и, то той/тя ще иска да научи повече за различните култури.
- Ако ученикът има приятели от друг/и етнос/и, то той/тя ще демонстрира емпатия и толерантност и солидарност спрямо представител на друг етнос;
- Ако в учебното съдържание се включат акценти, свързани с формирането на интеркултурна компетентност, то те биха помогнали на учениците при общуване с чужденци.
- Ако са налице качества, свързани с възпитателните измерения на интеркултурната компетентност, то може да се очаква потенциал по отношение на упражняване на възпитателни въздействия по посока формирането на интеркултурна компетентност.
- Ако в съответния град има етническо разнообразие, то учениците ще имат позитивна нагласа за общуване с хора от различни етноси.
- Ако в града има етническо разнообразие, то би повлияло положително на наличието на емпатия и толерантност.

Статистически метод за обработка на данните – за обработка на събраните данни се използва описателна статистика. Описателните методи служат за класификация и обобщено представяне на данните в табличен, графичен и аналитичен вид. Създаването на таблици на честотно разпределение (честотни таблици) е една от първите стъпки при организирането на данните от дадена извадка (Димитрова, Ж., Р. Димитрова, 2017). За целта е необходимо да се намери колко пъти всяка една стойност се среща в множество от данни на извадката. Броят на появяванията на дадена стойност в това множество се нарича абсолютна честота на тази стойност. Обикновено абсолютните честоти се бележат с буквата *f*. Когато дадена абсолютна честота се раздели на общия брой на данните в извадката, то се получава относителната честота на съответната стойност. Относителните честоти се бележат с буквата *p*. Множеството от различните стойности на данните от извадката и съответните им абсолютни или относителни честоти се нарича честотно разпределение (пак там). Честотното разпределение може да се представи чрез таблица (честотна таблица) или графично чрез диаграма. Разпределението на данните от дадена извадка се нарича емпирично разпределение (пак там).

Измервателни скали – използва се номинална (описателна) скала, подходяща за измерване на неметрирани променливи и заради словесното описание на даден признак.

Определяне на извадката – извадката е национално представена, като респондентите са подбрани по модела на дустепенната гнездова извадка, стратифицирана по области. Размерът на извадката е 410 ученици. Определянето на областите е извършено на базата на съществуващото разделяне на България на статистически райони (вж. фиг. 2): 1. Северозападен район с

градове Видин, Враца, Ловеч, Монтана, Плевен; 2. Югозападен район: Благоевград, Кюстендил, Перник, София (столица); 3. Южен централен: Кърджали, Пазарджик, Смолян, Хасково, Пловдив; 4. Югоизточен район: Бургас, Сливен, Стара Загора, Ямбол; 5. Североизточен район: Варна, Добрич, Търговище, Шумен; 6. Северен централен район: Велико Търново, Разград, Силистра, Габрово, Русе.

Фиг. 2. Статистически райони в България (umispublic.government.bg)

В Таблицы от 1 до 6 е представена етническата структура на районите, като за целта са използвани данните от последното преброяване на населението през 2011 г., публикувани на страницата на НСИ (<https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2011final.pdf>).

Таблица 1. Етническа структура на Северозападен район

Градове	Етническа група			
	българска	турска	ромска	друга
Видин	40350	60	3335	199
Враца	53275	54	1045	185
Монтана	38278	29	3055	166
Ловеч	43223	2321	665	165
Плевен	95386	1510	1017	489
Общо	270 512	3974	9117	1204

Таблица 2. Етническа структура на Югозападен район

Градове	Етническа група			
	българска	турска	ромска	друга
Благоевград	62674	123	1813	684
Кюстендил	36732	21	5179	143
Перник	88831	176	1781	208
София (столица)	1136433	6526	18284	9848
Общо	1324670	6846	27057	10883

Таблица 3. Етническа структура на Северен централен район

Градове	Етническа група			
	българска	турска	ромска	друга
Велико Търново	59649	2225	123	258
Разград	24701	5902	288	140
Габрово	54227	473	343	193
Силистра	29677	3458	123	190
Русе	123469	10128	1297	1132
Общо	291723	22186	2174	1913

Таблица 4. Етническа структура на Южен централен район

Градове	Етническа група			
	българска	турска	ромска	друга
Кърджали	23737	13578	517	218
Пазарджик	57332	4822	3423	325
Смолян	25045	153	258	120
Хасково	54869	12507	691	400
Пловдив	277804	16032	9438	3105
Общо	438787	47092	14327	4168

Таблица 5. Етническа структура на Югоизточен район

Градове	Етническа група			
	българска	турска	ромска	друга
Бургас	171898	3800	3422	1330
Сливен	68853	2637	5666	1388
Стара Загора	117963	1965	5430	579

Ямбол	59899	3185	4263	296
Общо	418613	11587	18781	3593

Таблица 6. Етническа структура на Североизточен район

Градове	Етническа група			
	българска	турска	ромска	друга
Варна	284738	10028	3162	3378
Добрич	73657	6795	2482	528
Търговище	27825	6222	633	138
Шумен	61584	10029	2165	600
Общо	447804	33074	8442	4644

От изчисленията, представени в таблица 7 се вижда, че етническата карта на България се променя от Запад на Изток в посока увеличаване на процента на другите етническите групи спрямо българската етническа група. Може да се предположи, че този факт води до повишени нагласи за придобиване на интеркултурна компетентност в смесените райони в сравнение с почти хомогенните такива. За да се установи дали съществува подобна връзка и какви са нагласите за придобиване на интеркултурна компетентност в районите с най-малко небългарски етнически групи, районирането на страната ще се извърши, следвайки посоката на увеличаването на процента на небългарските етнически групи. Така ще се оформят четири области, като за целта северозападния район ще се обедини с югозападния, южния централен ще се обедини с югоизточния, североизточния – със северния централен. Заради най-високия процент на различно етническо присъствие в южния район той ще се обособи като самостоятелна четвърта област. На случаен принцип от новообразуваните четири области бяха избрани следните населени места: София, Пловдив, Шумен и Хасково. Селектираните населени места са столица, областен град и градове с близко по брой население. От посочените градове чрез случаен избор е избрано по едно училище.

Таблица 7. Процентно отношение на декларирана небългарска етническа идентичност по статистически райони

Статистически райони	Декларирана небългарска етническа Идентичност % (*)
Северозападен район	3,38
Югозападен район	4,10
Южен централен район	14,95
Югоизточен район	8,11
Североизточен район	10,31
Северен централен район	9,01

(*) % небългарски етнически групи = Турска+ Ромска+Друга. 100/ Българска

Таблица 8. Процентно отношение на декларирана небългарска етническа идентичност спрямо българската етническа група за избраните градове

Градове	Декларирана небългарска етническа идентичност %
София	3.05
Пловдив	10.29
Шумен	20.77
Хасково	24.78

От данните в таблица 8 се вижда, че София и Хасково са съответно с най-нисък и най-висок процент на хора с декларирана небългарска етническа идентичност. По тази причина за тези два града на случаен принцип е избрано по още едно училище, така че във всеки от тях са изследвани ученици от две училища.

Извадка – 2-степенна гнездова извадка, непреднамерена, градовете са избрани по различни административни райони в РБ (1-ва степен), след което училищата са подбрани на случаен принцип (2-ра степен)

По едно учебно заведение в следните градове: Шумен и Пловдив и по две в София и Хасково.

- Брой на изследваните ученици от 4-ти клас във всяко изследвано училище:

- ✓ София – СУ – 100 ученици
- ✓ ОУ – 70 ученици

- ✓ Шумен – ОУ – 104 ученици
- ✓ Хасково – ОУ № 1 – 26 ученици
- ✓ ОУ № 2 – 43 ученици
- ✓ Пловдив - ОУ– 65 ученици

Общо: 410 ученици

- Брой на изследваните ученици от 4-ти клас в пилотното изследване:

- ✓ София – 1 ученик
- ✓ Шумен – 12 ученици
- ✓ Хасково – 1 ученик

Общо: 14 ученици

Пилотно изследване

Преди провеждането на анкетното проучване през м. януари 2018 г. се проведе пилотно анкетно изследване, като целта му се изразяваше в установяване на разбирането на формулировката на въпросите в анкетата от учениците, по-конкретно на разбирането на термина „етнос“ (въпроси 2, 3, 7, 10), както и установяване на това дали дължината на анкетата е подходяща за конкретната възрастова група, колко време би отнело попълването ѝ и дали посочването на етническа принадлежност в демографските данни би представлявало проблем за учениците, както и за техните родители.

В резултат на проведеното пилотно изследване в анкетната карта се направиха следните промени: отпадна понятието „етнос“, наложи се да отпадне и етническото самоопределяне, включено в демографската част от анкетата поради несъгласие на родителите за обработване на тези лични данни; редица въпроси претърпяха промяна, за да се фокусират по-точно върху учебното съдържание по английски език, в съответствие с целта на изследването (въпроси 1, 2, 3, 4, 7, 8 и 9). Освен тези промени в демографската част на анкетната карта понятието „възраст“ се наложи да бъде променено на „години“, тъй като няколко от анкетираните ученици не разбраха значението му.

Основно анкетно проучване

Инструментарииум за събиране на данни от изследваните лица

Проучването е проведено през 2-ри учебен срок на учебната 2017/2018 година чрез анкетен метод за допитване със самопопълване на хартиен носител. Анкетата е полустандартизирана. Анкетната карта се състои от 10 въпроса – 7 затворени, 2 полузатворени и 1 отворен въпрос. Преобладават въпросите от затворен тип, като причината е, че попълването на анкетното проучване трябва да отнема възможно най-малко време, да не обърква и да

не отегчава анкетираните лица, което би повлияло на изследването в отрицателен план. Не на последно място стои съображението за обобщаване на резултатите от анкетата, което при повече отворени въпроси би представлявало трудност. Въпреки това, за да бъде по-пълно и информативно изследването, са включени един изцяло отворен въпрос, както и два полузатворени, което дава възможност на учениците да изразят своето мнение и да добавят коментар, като това допринася за информативността на резултатите от анкетното проучване.

Резултати и обсъждане

Въпрос 1 „Учихте ли за други страни и култури в часовете по английски език миналия срок?“

Този въпрос има за цел да установи дали учебното съдържание по английски език, изучавано в българското училище, съдейства за формиране на интеркултурна компетентност. Самото учебно съдържание, подходящо за изучаване в училище, се определя от Министерството на образованието и науката ежегодно в „Списък на учебниците и учебните комплекти, които ще се използват в системата на училищното образование...“ (МОН: 2017). През 2017/2018 учебна година, когато е проведено и анкетното изследване, одобрените учебни системи за 4-ти клас за задължителна подготовка са 3 на брой:

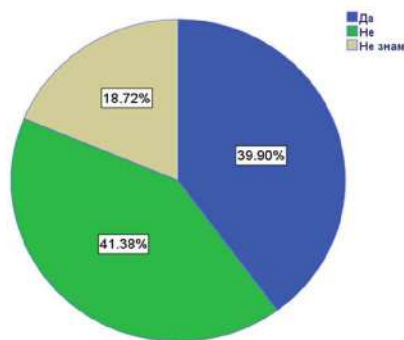
1. „**Freeway**“ – учебник и учебна тетрадка с автори Р. Атанасова и колектив, валидни издания от 2011 до 2017 г. за учебника и от 2005 до 2017 г. за учебната тетрадка, издава се от издателство „Булвест 2000“ ООД (не е използвана в изследваните училища).

2. Следващата система е „**Blue Skies for Bulgaria for the 4th Grade**“, състояща се от учебник и учебна тетрадка с автор Р. Холт и валидни издания от 2011 до 2017 г. на издателство „Pearson Education – Longman“, представяно от „С.А.Н. – ПРО“ ООД (учебната система е използвана в едно от изследваните училища – това в гр. Шумен).

3. Последната учебна система, както и най-широко използвана в началното училище⁴ е „**Hello!**“, която се състои от учебник и учебна тетрадка с автори Ем. Колева и Н. Георгиева и валидни издания от 201 до 2017 г., издава се от издателство „Просвета-София“ АД (учебната система е използвана във всички останали училища, участвали в анкетното проучване – СУ и ОУ в София, ОУ в Пловдив и ОУ №1 и №2 в Хасково).

На следващата диаграма е показано честотното разпределение на отговорите на първия въпрос от анкетата в проценти за училищата от всички градове.

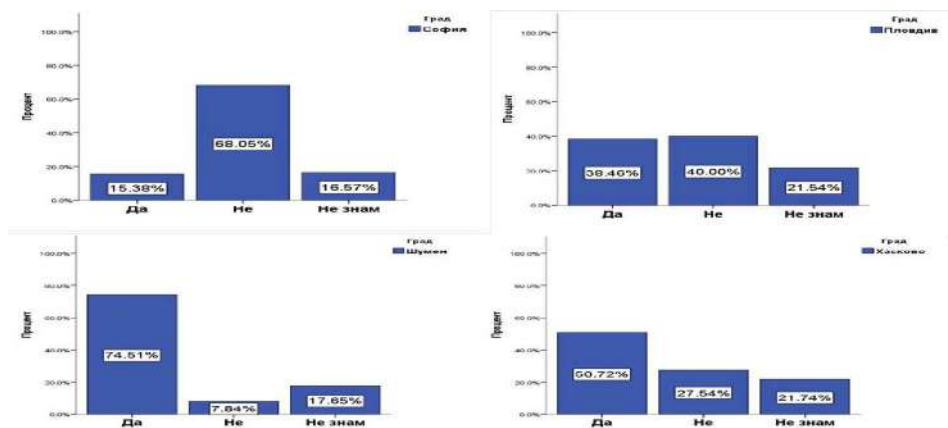
⁴По наблюдения на автора.

Фиг. 3. Кръгова диаграма на честотното разпределение на отговорите на първи въпрос за всички анкетиранни в %

От дадените отговори графично представени на фиг. 3 става ясно, че 41,38% от анкетираните са дали отговор „Не“, 39,90% са отговорили „Да“, а 18,72% се колебаят да отговорят. Най-голям процент от анкетираните смятат, че не са учили за други страни и култури в часовете по английски език, като тези, които са отговорили утвърдително, са само с 1,48% по-малко – т.е. процентът на отговорите „Да“ и „Не“ е почти еднакъв. Колебаещите се са по-малко от 1/5 от всички анкетиранни – причината за нежеланието им да посочат един от другите отговори е възможно да се обясни с това, че някои от тях са отсъствали, когато е преподавано интеркултурно учебно съдържание, други може би изпитват затруднение в разбирането на термина „култура“. Въз основа на тези резултати може да се предположи, че в 4-ти клас на началната образователна степен се полагат усилия за включване на елементи на интеркултурност в часовете по английски език, като в някои случаи това се обуславя от използвания учебник (например в училището в Шумен се използва системата „Blue Skies for Bulgaria for the 4th Grade“, в която широко е застъпена интеркултурната тематика), а в други – от участието на училището в международни проекти (например някои отговори от СУ в София, както и болшинството от отговорите в ОУ №2 в Хасково), което очертава значимостта на *два фактора за формиране на интеркултурна компетентност в училище* – от една страна, наличието на елементи на интеркултурност в учебните помагала, и от друга – инициативата и мотивацията на учителите.

Следва честотното разпределение на отговорите на първи въпрос по градове, представени графично чрез хистограми.

Фиг. 4. Хистограми на честното разпределение на отговорите на първи въпрос по градове в %

От фигура 4 се вижда, че в град София преобладават негативните отговори – 68,05%, като отговорите „Да“ и „Не знам“ са почти еднакъв процент. С „Да“ са отговорили 15,38% от анкетираните, а колебаещите се са 16,57%. И в двете училища, участвали в анкетното проучване в гр. София, английски език се изучава по системата „Hello!“, в която елементите на интеркултурност са недостатъчни или липсват. В тази връзка могат да се направят следните препоръки за усъвършенстване на съдържанието с оглед постигане на цели в областта на интеркултурното възпитание: нужно е включването на повече снимков материал, отразяващ реалния живот; присъствието на хора от раси, различни от бялата и култури, различаващи се от тази на Европа; както и хора от различни социални прослойки и професионални направления. Освен това е от изключителна важност да присъстват връзки между отделните култури, тъй като интеркултурността не е статично понятие, а е взаимодействие между хората (Жечева, Н., 2014: 7). Този анализ се отнася за изданията по старата учебна програма (от 1-ви до 4-ти клас), като през настоящата учебна година 2018/2019 г.⁵ единственият учебник по старата програма е този за 4-ти клас, останалите са заменени от нови преработени издания с подобрена визуална презентация, като се отбелязва и подобрение по отношение на включването на елементи на интеркултурност. Към днешна дата⁶ новият учебник по английски език за 4-ти клас, който ще се използва от учебната година 2019/2020 г., е вече издаден и за него също важи написаното по-горе за останалите учебници „Hello!“ по новата програма. В новия учебник могат да се отбележат подобрения относно включва-

⁵ Това е настоящата учебна година към момента на провеждане на изследването.

⁶ Юли, 2019 г.

нето на интеркултурни елементи – присъстват визуални изображения на деца от различни етноси, както и културна информация за живота на децата във Великобритания. Въпреки че са направени усилия в посока представяне на културна информация, тя не е достатъчна за пълноценното формиране на интеркултурна компетентност, тъй като се ограничава в рамките на измерението „знания“.

От написаното дотук може да се предположи, че поради използването на тази учебна система повечето ученици от гр. София са дали отрицателен отговор на първи въпрос. Има и такива, които са отговорили положително – в по-голямата си част това са ученици от СУ: „учихме само имената на други страни и континенти, но не и за тях“, „учихме за Англия и Америка“, „учихме за забележителности“, „учихме за Биг Бен и че има двуетажни автобуси“, „научих за Хелоуин, че хората се обличат в костюми, за да изплашат злите духове“, „учихме за Европа и Унгария по европейски проект“ – тези коментари показват, че все пак учениците имат някои основни познания в интеркултурно отношение. Трябва да се отбележи, че някои анкетиранни са посочили отговор „Да“, но от обяснението какво конкретно са научили става ясно, че не разбират правилно значението на термина „култура“ (това се отнася за всички градове): „научих как се пишат различни и сложни думи“, „научих за акулите“, „научих много и за двете неща“, „не сме учили други езици“. Следователно резонно е учениците да бъдат запознати със значението на термина „култура“ по достъпен за възрастта им начин, тъй като това понятие е с ключово значение в интеркултурното възпитание.

В гр. Пловдив положителните и отрицателните отговори са с много близък процент. С „Да“ са отговорили 38,46% от анкетираните, а с „Не“ – 40,00%. Колебят се 21,54% от учениците, което надвишава тези, които се затрудняват да отговорят в гр. София. Учениците от Пловдив също като тези в София изучават английски език по системата „Hello!“, но там отговорилите утвърдително са повече от тези в София, което е възможно да се дължи на инициатива от страна на учителя по английски език за наблюдаване на интеркултурния елемент в урока. Могат да се посочат следните примери на отговорилите с „Да“: „учили сме за Англия и Франция, за Париж“, „учили сме за Биг Бен и Лондон“, „учили сме за Япония и Корея“. Прави впечатление, че учениците имат знания не само за англоезични държави, но и за други европейски и азиатски държави.

В гр. Шумен преобладават отговорите „Да“ – 74,51% от анкетираните. С „Не“ са отговорили едва 7,84%, а с „Не знам“ – 17,65%. Положително отговорилите в този град са най-много за цялото анкетно проучване, като причината за това в най-голяма степен е използваната учебна система „Blue Skies for Bulgaria for the 4th Grade“, в която са широко застъпени разнообразни интеркултурни елементи. Това става ясно от обясненията, които учениците дават в подкрепа на положителния си отговор: „научих, че преди американците са държали чернокожите за роби“, „учихме за Америка, Аляс-

ка, Африка, Индия“, „учихме за различни традиции в САЩ, Африка...“, „научих за различни култури и религии“, „учих за Айфеловата кула“, „учих за българската кухня и за тази на други страни“, „учихме за ескимосите, индианците, афроамериканците – за жилищата им, за това как живеят“, „учихме за хората с различен цвят на кожата“. Става ясно, че анкетиранияте притежават разнообразни познания в интеркултурно отношение. Разбира се, не трябва да се подценява и мотивацията на учителя по английски език, но *от направените дотук изводи се очертава една ясна тенденция – когато в учебното съдържание са застъпени елементи на интеркултурност и още повече когато са интегрирани в лингвистичните задачи* (примерно задача за четене с разбиране на интеркултурна тематика), *а не са нещо „допълнително“, то учителят би бил много по-мотивиран да ги включи в урока* и да иницира дискусия, като по този начин формира интеркултурна компетентност у учениците. Затова е изключително важно в учебното съдържание по чужд език да се интегрират елементи на интеркултурност, а не да се разчита единствено на инициатива от страна на учителя за включване на интеркултурни елементи като нещо „допълнително“, тъй като учителите имат годишно разпределение, което трябва да спазват и трудно намират време за включване на допълнителни теми. Това ограничение по отношение на годишното разпределение на учебния материал предстои да отпадне от новата 2019/2020 учебна година, което ще даде повече свобода на учителите да проявяват творчество в учебния процес. Все пак, интегрирането на елементи на интеркултурност в задачи за формиране на езикова компетентност улеснява учителите и спестява учебно време. Именно това показват преобладаващите положителни отговори на първи въпрос от анкетата в гр. Шумен.

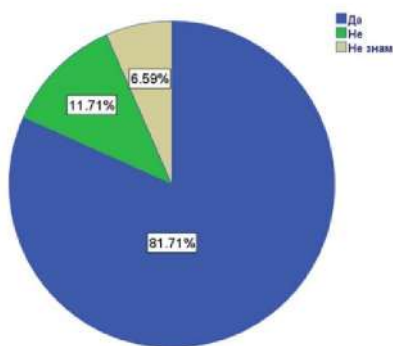
В гр. Хасково отново преобладават отговорите „Да“ с 50,72%, като тези, които посочват „Не“ за отговор, са 27,54%, а тези, които се колебаят, са най-много за цялото анкетно проучване и са 21,74% или малко повече от тези в Пловдив. Повечето положителни отговори са от ОУ №2, като повечето ученици поясняват, че училището участва в европейски проекти, сред които е „Четене без граници“, на който училището е координатор, като инициативата е на учителката по английски език (тя е била инициатор и на предишен проект, посветен на толерантността). Учениците са посочили, че са учили за държавите участници в проекта – Гърция, Италия, Ирландия, Латвия, Полша, Португалия, Румъния и Турция, по-специално информация за техните столици, както и за културата им. В този случай става ясно, че положителните отговори се дължат на инициативата и мотивацията на учителя по чужд език и съответно на възможността на учениците да придобият интеркултурен опит чрез участието в европейски проект.

От написаното дотук прави впечатление, че положителните отговори са с най-голям процент в градовете Шумен и Хасково, като вече бяха изтъкнати две причини за това – учебното съдържание и мотивацията на учителя, но е възможно да има и трета причина, а именно, че населението в тези гра-

дове е с най-голям процент на различни етнически групи и учителите имат по-голяма мотивация да формират интеркултурна компетентност у учениците, тъй като тя е нужна за успеха на ежедневното общуване в училищната общност.

Въпрос 2 „Искаш ли в часовете по английски език да научаваши повече за обичаи и традиции, различни от тези, които се празнуват в твоето семейство?“

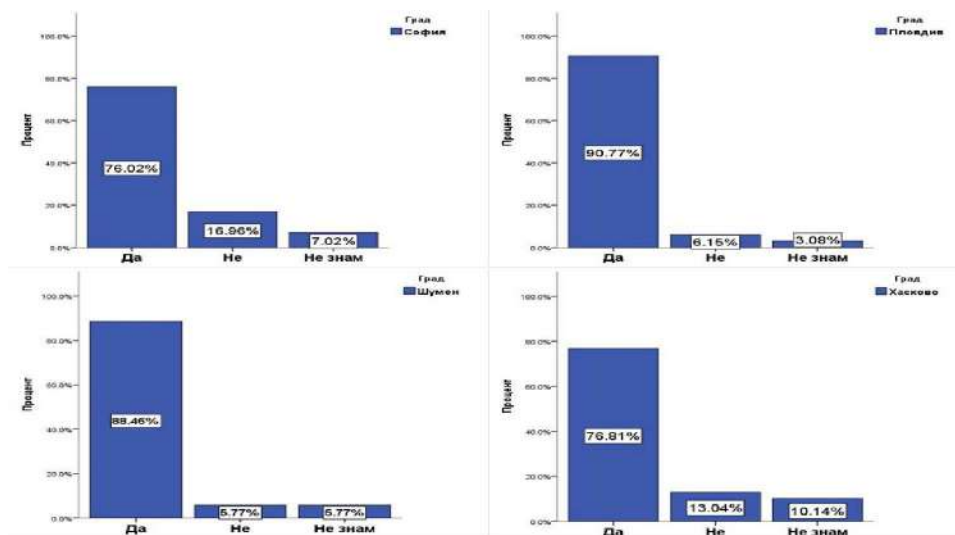
На следващата кръгова диаграма е представено честотното разпределение на всички отговорили ученици на втори въпрос от всички градове в проценти.

Фиг. 5. Кръгова диаграма на честотното разпределение на отговорите на втори въпрос за всички анкетирувани в %

Данните от фигура 5 показват, че преобладават положителните отговори с 81,71%, като с „Не“ са отговорили 11,71%, а с „Не знам“ само 6,59%. Т.е. преобладаващата част от анкетираните имат положителна нагласа относно включването на елементи на интеркултурност в учебното съдържание в часовете по английски език. Те са любопитни да придобият знания за различни култури, което говори за наличие на позитивна комуникативна нагласа, която сама по себе си е фактор за започване на възпитателна работа за формиране на интеркултурна компетентност.

Следва графично представяне на разпределението на отговорите на втори въпрос по градове.

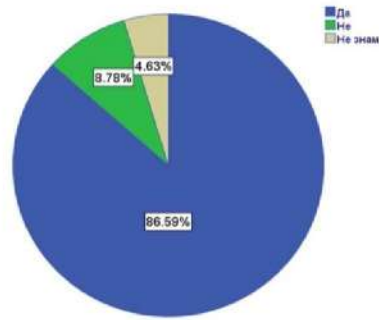

Фиг. 6. Хистограми на честното разпределение на отговорите на втори въпрос по градове в %

Във всеки от градовете, участвали в представителното анкетно проучване, с най-висок процент са положителните отговори. В гр. София и гр. Хасково те са съответно 76,02% и 76,81%, като в Хасково процентът на отговорилите с „Да“ е малко по-висок от този в София. Най-високият процент анкетираните, избрали отговор „Да“, е в гр. Пловдив и е 90,77%, а в гр. Шумен те са 88,46%. Най-скептични към изучаването на различни култури от собствената са анкетираните в София с 16,96%, което е най-високият процент на отговори „Не“. В Шумен и Пловдив процентът на отрицателни отговори е далеч по-нисък. В Хасково той е само с около 4% по-нисък от този в София, но и стойностите за отговор „Да“ също са сходни в двата града, като в Хасково е и най-големият процент колебаещи се.

Въпрос 3 „Искаш ли в часовете по английски език да научаваш за хора от различни държави, известни със своите успехи в музиката и спорта?“

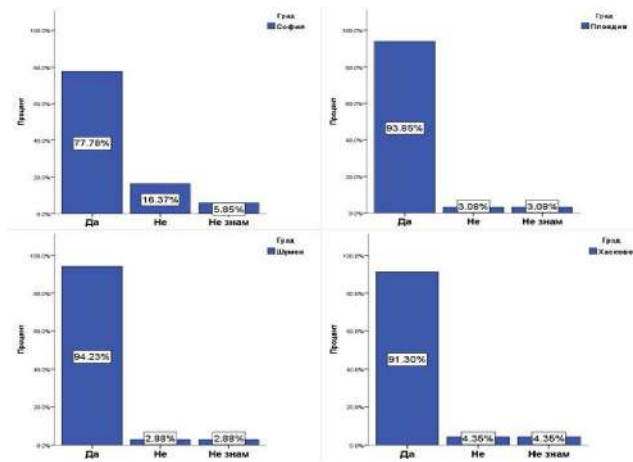
На следващата графика е представено разпределението на отговорите на трети въпрос от анкетната карта.

Фиг. 7. Кръгова диаграма на честотното разпределение на отговорите на трети въпрос за всички анкетирани в %

Според данните, представени на фигура 7, мнозинството от анкетираните – 86,59%, проявяват положителна нагласа за усвояване на нови знания, свързани с хора на изкуството и спорта. Отговор „Не“ са дали 8,78% от учениците, а 4,63% се колебаят. Отговорите показват, че по-голямата част от участниците в анкетното проучване са положително настроени към изучаването на информация, свързана с известни личности, които биха им послужили като модел на поведение.

Следва представяне на честотното разпределение на отговорите на трети въпрос по градове.

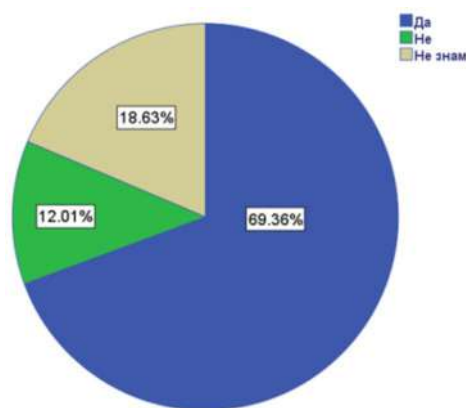

Фиг. 8. Хистограми на честотното разпределение на отговорите на трети въпрос по градове в %

Резултатите показват, че най-високият процент 94,23% положителни отговори са в Шумен, следван от Пловдив с 93,85% и Хасково с 91,30%, като разликата между резултатите на тези градове е от порядъка от 1 до 3%. Единствено в София процентът на отговорилите с „Да“ е по-нисък – 77,78%. Резултатите като цяло са сходни с тези от предходния Въпрос 2, като на настоящия въпрос само в Хасково процентът на положителните отговори се е повишил с повече от 15%, т.е. там учениците биха изучавали с по-голям интерес информация за известни личности, отколкото такава за обичай и традиции, различни от техните собствени. Най-много отговорили с „Не“ има в София – 16,37%, и съответно най-малко в Шумен – 2,88%. Най-много колебаещи се има в отново в София – 5,85%.

Въпрос 4 „Помага ли ти наученото по английски език, когато пътуваш в чужбина?“

На следващата графика е представено разпределението на отговорите на този въпрос.

Фиг. 9. Кръгова диаграма на честотното разпределение на отговорите на четвърти въпрос за всички анкетирувани в %

Положителен отговор са дали по-голямата част от анкетираните – 69,36%, а отрицателен – 12,01%. Колебаещите се са повече от отговорилите с „Не“, а именно 18,63%.

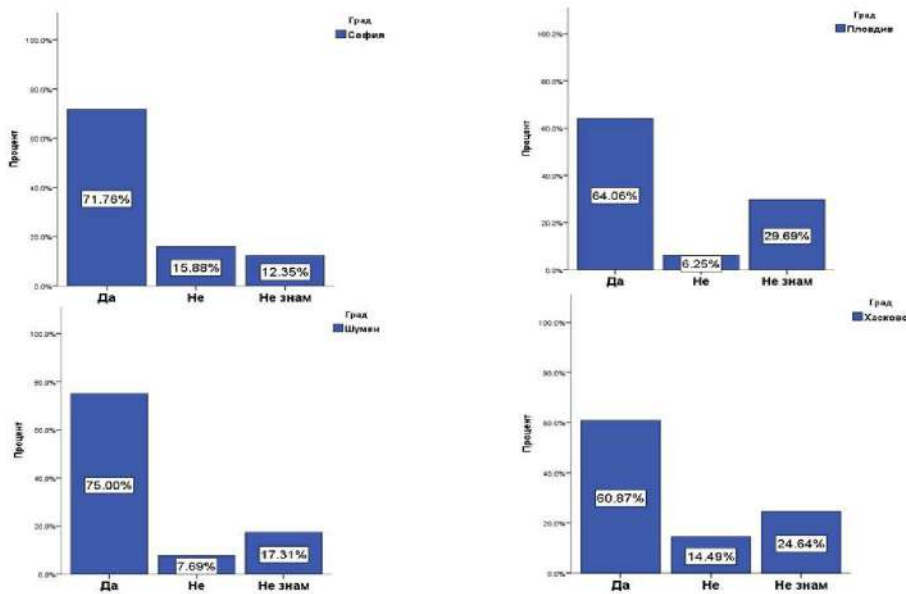
Преобладават положителните отговори, което потвърждава по-горе изказаната хипотеза за допускането, че ако ученикът е формирал добро ниво на езикова компетентност чрез обучението по английски език, то той би имал успех в установяване на междуличностни отношения с представители на различни културни групи. За повечето анкетирувани наученото по английски език съдейства за установяване на комуникация с чужденци, т.е. учени-

ците са формирали езикова компетентност на достатъчно добро ниво, което им позволява да общуват на чужд език, а това от своя страна благоприятства формирането на интеркултурна компетентност.

Отрицателните отговори са с много по-нисък процент от положителните, което означава, че малка част от учениците не са формирали достатъчно ниво на езикова компетентност, за да общуват с англоговорещи чужденци. Съществува и друго обяснение за отрицателните отговори, като например възможно е част от тези ученици да не посещават чуждите страни като туристи, т.е. да не им се налага да използват английски език, а официалния език на съответната държава. Тъй като сред анкетираните има представители на турския етнос, е възможно те да посещават роднини в Турция, с които говорят на турски и нямат нужда от използването на английски език. Това допускане отчасти се потвърждава от резултатите по градове (фиг. 10), според които процентът отговорили с „Не“ в Хасково е 14,49%, вторият по отрицателно отговорили след София (15,88%). От анкетираните, които се колебаят само, 3-ма са пояснили, че не знаят кой отговор да посочат, защото не са пътували в чужбина, а един от анкетираните е избрал отговор „Да“, въпреки че не е пътувал в чужбина.

Възможно обяснение за процента колебаещи се е възрастта на анкетираните. При пътуване в чужда страна водеща роля в комуникацията с чужденци имат родителите и ако децата им (в случая анкетираните) не срещнат връстници, не се чувстват мотивирани да използват познанията си по английски език за комуникиране с възрастни. Възможно е някои от анкетираните да са посочили отговор „Не знам“ и поради притеснение да използват чуждия език като например поради недобро владение на езика или стеснителност.

Следващите хистограми от фигура 10 представят разпределението на отговорите по градове.

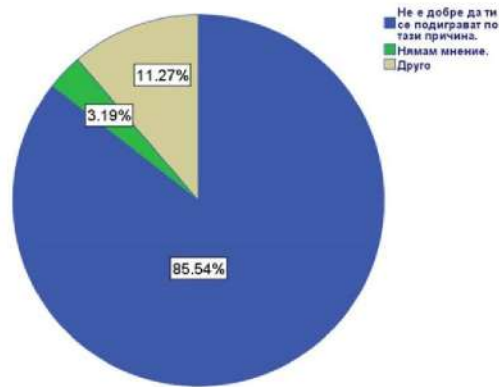

Фиг. 10 Хистограми на честотното разпределение на отговорите на четвърти въпрос по градове в %

Според разпределението на отговорите по градове най-много анкетираните са отговорили с „Да“ в Шумен (75,00%), следвани от София (71,76%) и Пловдив (64,06%), като Хасково е на последно място с 60,87%. Не само най-високият процент положителни отговори, но и най-високият процент отрицателни отговори е в София (15,88%) и по-специално, както ще стане ясно по-нататък в текста, процентът на отрицателно отговорилите анкетираните е най-висок в столичното 125 СУ(19,80%), като причините за това може би се коренят в някои от гореспоменатите допускания. Както бе споменато в предходните параграфи от текста, втори по процент отрицателно отговорили е гр. Хасково (14,49%), който е следван от Шумен (7,69%) и Пловдив (6,25%). В Пловдив е най-ниският резултат за отговор „Не“, но и най-високият за отговор „Не знам“ (29,69%). Следван е от Хасково с 24,64%, Шумен (17,31%) и София (12,35%).

Въпрос 5 „Возиш се в автобуса и виждаш, че някой се подиграва на дете с цвят на кожата, различен от твоя. Какво е твоето мнение?“

На следващата графика е представено разпределението на отговорите на пети въпрос.

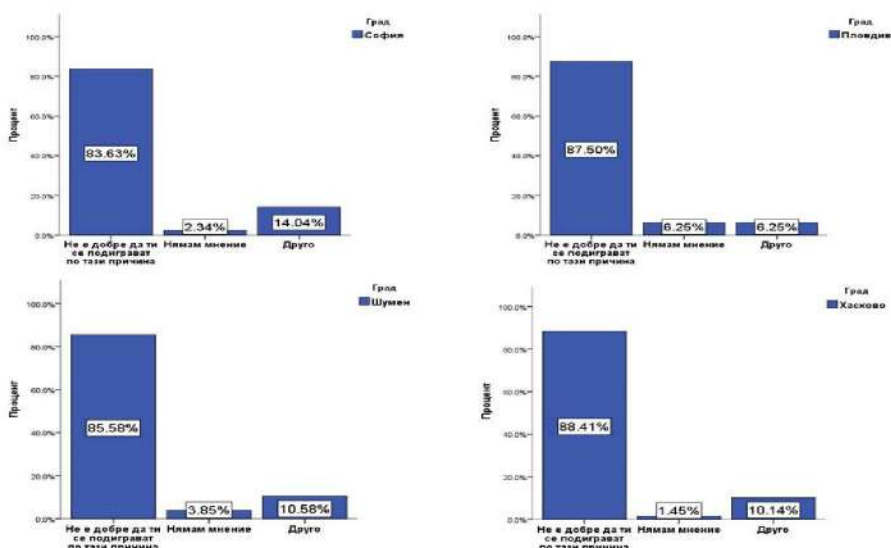
Фиг. 11. Кръгова диаграма на честотното разпределение на отговорите на пети въпрос за всички анкетирани в %

Най-голям процент – 85,54% от анкетираните са избрали да посочат отговор „Не е добре да ти се подиграват по тази причина“, а опцията да отговорят по друг начин са избрали 11,27%, а само 3,19% са посочили, че нямат мнение. Резултатите дават основание да се твърди, че преобладаващата част от анкетираните ученици са ориентирани към просоциално поведение, което предполага наличие на нагласи, свързани с проява на емпатия, толерантност и солидарност, както и със спазването на морални принципи и норми, свързани с възпитанието в алтруизъм. Учениците показват нагласи, свързани с недопускане на дискриминация и нетърпимост към прояви на насилие към носител на някакво различие (в случая цвят на кожата). Около 50 от анкетираните са избрали да посочат отговор „Друго“, като разсъжденията им са насочени предимно към проява на толерантност, емпатия и разпознаване на и нетърпимост към проявата на дискриминация: „не може да се подиграваш с човек, защото и ти имаш недостатъци“, „това е расизъм“, „не е важно как изглеждаш отвън, важното е дали душата ти е добра“, „човек не трябва да съди друг по това как изглежда, а по неговите дела“, „не е редно да се постъпва така, лошите хора са винаги еднакви“, „няма значение, че е с друга кожа, но е човек, а ние всички сме човеци“, „не е добре, защото няма значение каква ти е кожата, а има значение дали си добър и честен!!!“, „според мен не е правилно, но някои хора са расисти и лоши, зловни“, „не може да се подиграваш на човек, защото и ти имаш недостатъци“. Макар че в отговорите на въпроса в анкетната карта не е заложено предприемане на действие спрямо насилника (поради възрастта на анкетираните не се очаква от тях да се осмеляват да се намесят в ситуацията, а проверката на нагласите се смята за достатъчна за целите на изследването), някои от анкетираните не се ограничават само с възможността за мнение по въпроса, но биха предприели

и действия: „ще ги помоля да спрат, защото то не е виновно за цвета на кожата си“, „ще му (на насилника – б.а.) обясня, че може и той за него да е различен“, „ще му кресна, за да спре“, „карам се на насилника“, „ще кажа на госпожата“, „не е хубаво да се подиграваш за каквото и да било – бих му казала – това е човек като теб“, „ще го защита“, „ще го помоля да спре“, „аз щях да попитам този човек защо се подиграва или щях да защита детето“, „ще му обясня, че както и да изглеждаме сме еднакви“. Един от анкетираните допуска възможността, че и детето, обект на вербално насилие може самото то да е предизвикало насилника: „и това дете не трябва да дразни другите“.

Анкетираните, които са избрали опцията „Нямам мнение“, не следва да се приемат като проявяващи асоциални или антисоциални нагласи. Този резултат може да коментира от гледна точка на евентуални пропуски в семейното възпитание, тъй като на този етап от развитието си децата следва да са запознати с това, че не трябва да се подиграват на някой „различен“ заради самото различие без никакъв друг повод. Друга причина може би е граничният етап, в който децата се намират по отношение на развитието на морала. Според Л. Колбърг на възраст от 10 години (преобладаващата в 4-ти клас) децата се намират между стадия на предконвенционалния морал и конвенционалния морал, т.е. в първия стадий моралът се свързва с авторитетна фигура, която да накаже постъпката на детето, или с удовлетворяването на личните потребности на самото дете (за пример – в настоящия въпрос от анкетната карта липсва възрастен, който да следи за мнението или поведението на анкетирания – да го накаже или похвали, а и ситуацията не засяга анкетирания лично и съответно той или тя се колебаят да отговорят); във втория стадий моралът се свързва с мнението на обществото и по-точно на значимите други (Kohlberg, L. по: Levine, E. L., 2002: 225–226). Детето се придържа към морални норми, които следва да са интернализирани, за да бъде одобрено от значимите други (най-често това е семейството, а в началния училищен етап и класният ръководител), т.е. тук вече мотивацията не идва само отвън (страхът от наказание или от отказване на удовлетворяване на някаква лична потребност), а отвътре – детето има потребност да постъпва морално заради собствените си убеждения. Но това означава, че родителите следва да са положили усилия, за да възпитат в детето си морални ценности. Този стадий на моралното развитие продължава до около 13-годишна възраст, така че не може да се очаква всички анкетирани да са развили такъв тип мислене в пълна степен. Отговорите на някои ученици впечатляват с мъдростта си, неочаквана за тази възраст, което означава, че семейното възпитание може би има своята роля в ускоряването на този процес. При наличието на пропуски може и е нужно да се работи в училище, като се насърчават учениците да формират нагласи, свързани с изграждането на просоциално поведение.

Следва фигура 12 с графика на разпределението на отговорите по градове.

Фиг. 12. Хистограми на честотното разпределение на отговорите на пети въпрос по градове в %

Най-високата стойност на отговор „Не е добре да ти се подиграват по тази причина“ е от град Хасково и е 88,41%, следван с разлика малко под 1% от гр. Пловдив с 87,50%, гр. Шумен с 85,58% и на последно място е столицата с 83,63%. Разликата между най-високия и най-ниския процент за този отговор е малко под 5%, т.е. и в 4-те изследвани града стойностите са близки, което означава, че преобладават нагласи, свързани с проява на просоциално поведение. Резултатите за Хасково и Пловдив, градове от Южен централен район (вж. таблица 7), който се характеризира с най-висок процент на други етнически групи спрямо българската етническа група, са най-високи. Както бе посочено преди в текста, наличието на етническо разнообразие може да води до повишени нагласи за формиране на интеркултурна компетентност в смесените райони, в сравнение с почти хомогенните такива. Процентните стойности във фигура 12 потвърждават тази хипотеза, тъй като ясно се вижда, че разпределението върви низходящо по реда: Хасково, Пловдив, Шумен, София. Настоящата графика потвърждава допускането, че ежедневните контакти с „различните“ в училищна, и вероятно в неформална среда, предизвикват у учениците формиране на нагласи, свързани с проява на толерантност, емпатия и нетърпимост към проява на насилие. От съществено значение се явява опознаването на другия човек, личният контакт с

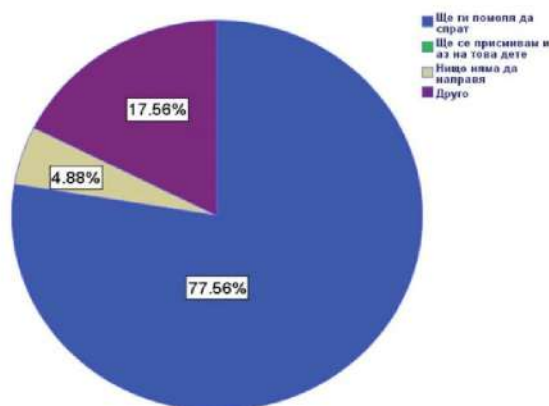
него и установяването на приятелски взаимоотношения. Те позволяват по-обективна преценка за конкретния човек и неговия етнос, като не се разчита единствено на стереотипна представа, а на лични впечатления. В подкрепа на написаното могат да се добавят и посочените от Е. Арънсън и Д. Голман възможности за промяна на предразсъдъците в училищна среда: „увеличаване на честотата на контактите, непосредствено общуване“, както и „извършване на съвместна дейност, целяща постигане на общ резултат, при която се изпитва взаимна зависимост и взаимна нужда едни от други“ (по: Чавдарова-Костова, С., 2010: 35).

Анкетиранияте, посочили опцията за свободен отговор „Друго“ – 14,04%, са най-много в София, следвани от Шумен и Хасково, които са с много близки стойности, съответно 10,58% за Шумен и 10,14% за Хасково, а за Пловдив процентните стойности са 6,25%.

Анкетиранияте, избрали отговор „Нямам мнение“, са най-много в Пловдив – 6,25%, следвани от 3,85% анкетирани в Шумен, 2,34% в София и 1,45% в Хасково.

Въпрос 6 „В класа ти обиждат твой съученик с увреждане. Ти какво ще направши?“

На следващата графика е представено разпределението на отговорите на шести въпрос.

Фиг. 13. Кръгова диаграма на честотното разпределение на отговорите на шести въпрос за всички анкетирани в %

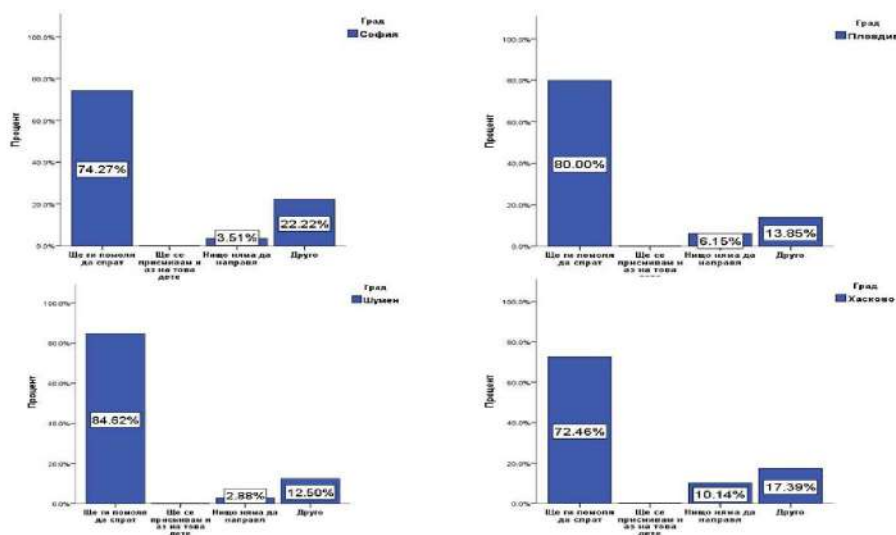
Най-висока процентна стойност има отговор „Ще ги помоля да спрат“ с 77,56%, следван от отговор „Друго“ с 17,56%, „Нищо няма да направя“ с 4,88%. Трябва специално да се отбележи, че нито един от анкетиранияте не е

избрал да отговори с „Ще се присмивам и аз на това дете“. Тези резултати показват, че по-голямата част от учениците биха проявили просоциално поведение в ситуация на дискриминация спрямо „различните“ от тях деца с увреждания. Това говори за формирани у учениците личностни качества като емпатия, толерантност и солидарност, които са в основата на интеркултурното възпитание. При този въпрос би могло да се предположи, че така зададен той предполага анкетираният да отговори по определен начин, а именно, че би помогнал, тъй като се касае за особено чувствителна тема, дете в неравностойно положение, която почти ежедневно присъства в общественото и медийно пространство. Това е избегнато, като при формулирането на въпроса целенасочено не е използвана сугестивна формулировка от типа „нали би помогнал“, освен това гарантирането на анонимността на анкетираните, както и наличието на анкетираните, посочили отговор „Нищо няма да направя“, също подкрепят тезата, че при задаването на този въпрос липсва предопределеност на отговорите. Ето защо установеното наличие на алтруистични нагласи у анкетираните ученици дава основание да се заключи, че те имат готовност за формиране на интеркултурна компетентност.

По-голямата част от избраните опцията „Друго“ също проявяват готовност да помогнат на детето, жертва на вербално насилие, като повечето от тях биха се опитали да го защитят и след това биха извикали възрастен, като посочват учителката, родителите си, директора. Тези отговори показват, че част от учениците знаят как да реагират правилно в ситуация на тормоз в училище, а именно да потърсят възрастен за съдействие. Някои от тези отговори гласят: „ще подкрепя детето за да не им обръща внимание и да спрат“, „ще им кажа, че на детето животът му е труден и ако се подиграват животът му ще е още по-тежък“, „ще го защитя, защото в клас всички сме едно семейство и се подкрепяме“, „ще повикам учител“, „ще кажа на възрастен“, „ще защитя детето и ще им се скарам, защото детето не е виновно“, „Ще ги помоля да спрат, защото това, че си различен не значи, че си лош. Ние имаме такъв човек и мислим, че е добър“, „ще кажа на госпожата, ако тя не направи нищо, аз и моите родители ще се погрижим, като кажем на родителите на детето“, „ако го обиждаш, ще ти се върне“, „не трябва да се подиграваш на другите, които са болни“, „ще им обясня, че няма за какво да му се присмиват и обиждат“. Някои от анкетираните, както бе споменато по-горе, биха разчитали на възрастен, други биха се опитали да водят диалог с детето, упражняващо насилие, и да го накарат да се постави на мястото на детето с увреждане, един от анкетираните има такъв съученик и проявява емпатия, като казва, че да си различен не означава, че си лош, което е начин на мислене, надраснал възрастта му/й. Това още веднъж подчертава важността на запознаване с „различните“ с личен контакт като начин за справяне с предразсъдъците. Има и анкетираните, споделящи, че изпитват страх да се намесват: „не трябва да се замесваш, защото става още по-страшно“, „нищо няма да направя, от страх“, а един от анкетираните посочва, че: „за-

виси кой е“, друг споделя, че: „нямаме такъв ученик“. Последните примери, наред с тези 4,88%, които са избрали възможността за отговор „Нищо няма да направя“, както бе споменато в анализа на предходния Въпрос 5, не следва да се възприемат като деца с антисоциално или асоциално поведение. Поуместно е те да се разглеждат като по-пасивни и объркани, защото вероятно не са възпитани как да постъпят в такива ситуации, как да се поставят на мястото на страдащ човек, а това означава, че трябва да се работи в посока формиране на толерантност и алтруистично поведение и в тази връзка, осъществяването на възпитателна работа с цел формиране на интеркултурна компетентност. Като краен резултат възпитателната работа би оказала благоприятно въздействие върху изграждането на позитивни личностни качества у тези ученици, свързани с приемане на „различните“.

На следващата графика на е представено разпределението на отговорите според градовете, където е проведено анкетното проучване.

Фиг. 14. Хистограми на честотното разпределение на отговорите на шести въпрос по градове в %

Най-високият процент отговорили с „Ще ги помоля да спрат“ е в Шумен – 84,62%, следван от Пловдив – 80,00%, София – 74,27% и Хасково – 72,46%. Най-големият процент анкетирани, решили да споделят друго мнение, са от столицата – 22,22%, като на следващото място е Хасково – 17,39%, а Пловдив и Шумен ги следват с малка разлика – съответно 13,85% и 12,50%. Процентните стойности за отговор „Нищо няма да направя“ са следните: 10,14% за Хасково, 6,15% за Пловдив, 3,51% за София и 2,88% за

Шумен. Нито един от анкетираните не е избрал опцията за отговор „Ще се присвивам и аз на това дете“.

Въпрос 7 „В учебника по английски език има история, в която главният герой няма приятели. Как това те кара да се чувстваш?“

Седми въпрос е единственият отворен въпрос в анкетната карта и цели както да установи нагласите на учениците за проявяване на емпатия спрямо друго дете, така и да определи дали чрез учебното съдържание по чужд език, в случая английски език, може да се формира емпатия. Това е важно с оглед упражняването на възпитателно въздействие по посока формиране на емпатия като едно от възпитателните измерения на интеркултурната компетентност. Тъй като повечето от анкетираните заявяват, че изпитват негативни емоции, това дава основание да се мисли, че те изпитват емпатия и следователно е резонно за целите на интеркултурното възпитание в учебния материал да се включат елементи, формиращи емпатия у учениците.

Тъй като 7-ми въпрос е от отворен тип, най-подходящият начин за анализ на данните е използването на контент-анализ. Както бе споменато по-горе преобладаващите емоции, изказани от анкетираните, са негативни, затова е уместно с оглед на точното и ясно представяне на данните и на подлагането им на анализ, този диапазон от емоции да бъде разделен на категории, като в разглеждания случай са избрани 4 категории за негативни емоции – нулево, ниско, средно и високо ниво. Под формата на таблица е представен „ключ-класификатор“, в който са посочени думите и съжденията, влизащи в съдържанието на тези категории (Бижков, Г., 1995: 434). Съдържанието на категориите от своя страна е групирано тематично, за да се обобщят и сравнят нагласите на анкетираните по-всеобхватно. За единица на преброяване е използвана честотата на срещане (пак там). До всички думи/съждения с число е отбелязана честотата им на срещане в анкетните карти. Трябва да се отбележи, че от 410 анкетирани 13 не са дали отговор на този въпрос, т.е. тук на анализ са подложени 397 анкетни карти. Също така някои анкетирани са отговаряли с няколко от посочените думи/съждения, т.е. общата стойност на честотата на срещане не отговаря на броя на анкетните карти.

Таблица 9. Изразяващи емпатия чрез негативни емоции

Категория – ниво на негативни емоции	Съдържание
Нулево	никак – 9; не знам – 4; обичайно – 2; добре – 3; много добре – 1; щастлив – 1
Ниско	не добре – 12; различно – 3; странно – 5; малко тъжно – 11; притеснен – 1; малко лошо/малко зле – 9; неудобно – 1
Средно	зле – 81; тъжно – 87; неприятно – 6; самотно – 5; мъчно ми е/жал ми е – 12;
Високо	гадно – 36; много зле/много лошо/ много тъжно – 14; ужасно – 4; много неприятно – 8; депресиран – 1; доста тежко – 1; „сърцето ми е празно“ – 1

Като се има предвид таблица 9 се установява, че анкетираните преобладаващо изразяват негативни емоции от средно ниво, тъй като написаните думи и съждения включват „зле“ и „тъжно“ и са с най-висока честота на срещане (общо 168 споменавания). За цялата категория „Средно“ ниво резултатът за честотата на срещане е 191. Следващата категория според честотата на срещане е „Високо“ с 65 споменавания, като тук преобладава определянето на интензивната негативна емоция като „гадно“. В категорията „Ниско“, честотата на срещане е 42, а в „Нулево“ е само 20.

Въпреки че по-голямата част от анкетираните са избрали да изразят емпатията, която изпитват към героя чрез описването на негативни емоции, друга част от анкетираните са избрали да изразят тази емпатия чрез позитивни съждения и конкретни действия, които са представени в следващата таблица 10.

Таблица 10. Изразяващи емпатия чрез действия и положителни емоции

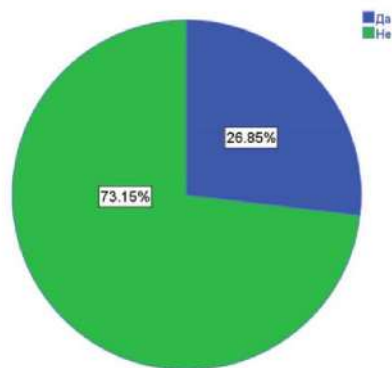
Изразяване на емпатия чрез действия и положителни емоции	Честота на срещане
Ще му стана приятел	23
Съчуствам му	12
Искам да му помогна	3

Друга, много малка група от анкетираните не са отговорили по нито един от посочените начини, като двама от тях са посочили, че „няма такъв герой в учебника“, а 3-ма пишат, че „това не е наистина“ или „този герой е измислен“, затова няма значение какво изпитват. Един от анкетираните смята, че „той първо трябва да се докаже, за да има приятели“, а двама споделят, че „тази приказка е объркана“ или че „в приказките това не може да се случи, защото обикновено героите имат приятели“.

Като обобщение на данните, представени в предходните две таблици, може да се посочи, че по-голямата част от анкетираните изпитват емпатия към героя от историята. Те съпреживяват неговата самота и умеят да се поставят на мястото му, въпреки факта, че този герой е фикция. Следните съждения доказват тази теза: „Много тъжно, защото и аз съм нямал/а приятели“, „Зле, защото не искам никой да бъде самотен“, „Зле, защото е лошо да нямаш приятели/ няма с кого да си играе/приятелите са за подкрепа/ човек трябва да има поне един приятел/ няма кой да му помага в затруднения/ с приятел всичко е по-лесно“, „Ще променя края да има приятели“, „Не искам да има такива деца“, „Кара ме да се замисля, че ако това се случи на мен няма да ми е приятно и ако видя дете с такъв проблем ще ида и ще се сприятеля с него“, „Съчувствам на това дете, защото аз имам много, а то – не“, „Зле, защото явно нещо не му е наред/ явно има някакъв проблем и другите не се докосват до него“, „Странно, защото дори и лошите хора трябва да имат приятели. Всеки го заслужава“, „Това ме кара да се чувствам зле, но винаги в хубавите истории този, който е добър и е с чиста душа има много приятели и е уважаван от всички“. В примерите има наличие на критично мислене, свързано с търсене на причините за случващото се, разсъждения и предложения за решаване на ситуацията. Анкетираните в преобладаващата си част са впечатлени от съдбата на това дете, макар ситуацията да е описана само в едно изречение, т.е. този факт доказва силата на историите да въздействат върху децата и дава основание да се разчита на техния потенциал за трансформация на негативни нагласи и възпитание в алтруистични ценности. С избора на подходяща история, която да развълнува учениците е възможно дори и тези, които изразяват безразличие да се опитат да се поставят на мястото на „различния“.

Въпрос 8 „Имаше ли този срок в часовете по английски език урок, в който хора от различни държави си помагаха, за да решат някакъв проблем?“

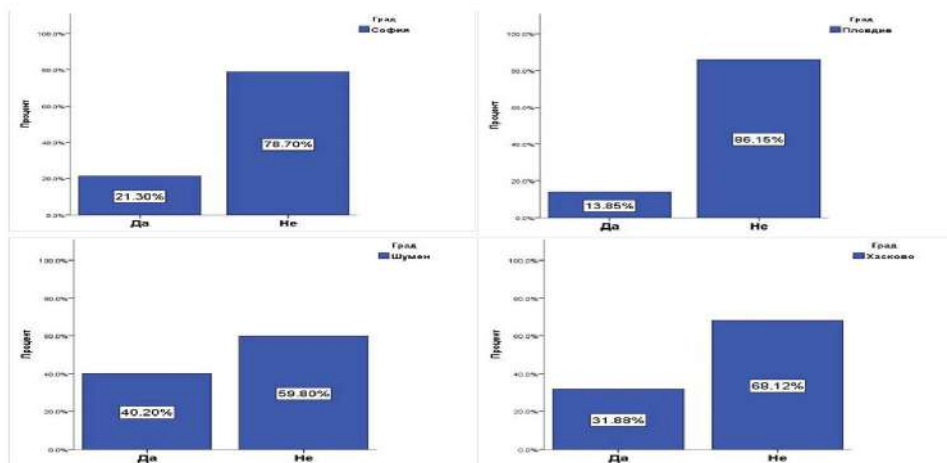
На следващата графика е представено разпределението на отговорите на осми въпрос за всички анкетираните.

Фиг. 15. Кръгова диаграма на честотното разпределение на отговорите на осми въпрос за всички анкетирани в %

Целта на въпроса, както беше споменато преди в текста, е да установи дали чрез учебното съдържание по английски език се формират солидарност и умения за работа в екип. Те са взаимосвързани и са важен аспект на формирането на интеркултурната компетентност, тъй като междуличностните отношения между представители на различни групи от хора често са в контекста на училището или работното място, съответно те предполагат ефективна екипна работа, за да са успешни. Затова е уместно в учебното съдържание да присъстват примери на сътрудничество между различни групи хора (конкретният въпрос цели да установи наличието на ситуации на взаимодействие между различни националности). Според мнението на повечето анкетирани ученици (73,15%) такива истории не присъстват в учебното съдържание по английски език (по-конкретно през втория срок на учебната 2017/2018 година, когато е проведено анкетното проучване). Въпреки това 26,85% от анкетираните заявяват, че в изучаваното от тях учебно съдържание присъстват истории за екипна работа между различни нации.

Следващата графика представя допълнителни детайли относно мнението на анкетираните по градове.

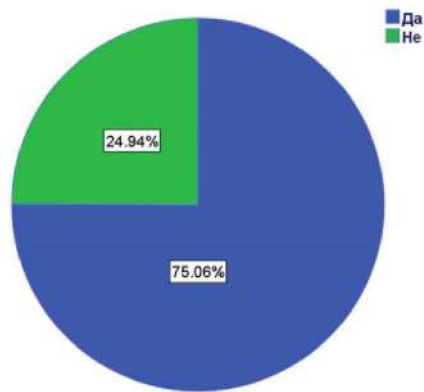

Фиг. 16. Хистограми на честотното разпределение на отговорите на осми въпрос по градове в %

Преобладаващото мнение във всички градове е негативното, като най-висока е процентната стойност в Пловдив (86,15%), следвана от София (78,70%), Хасково (68,12%) и Шумен (59,80%). В последния град е и най-високата стойност за отговор „Да“ с 40,20%, следва Хасково с 31,88%, като причината за този резултат е идентична с тази, спомената в дискусията за Въпрос 1 от анкетната карта, а именно учебната система, по която се обучават учениците от шуменското училище (съдържаща информация от интеркултурен характер и съответно с потенциал за формиране на интеркултурна компетентност), и международните проекти, обогатяващи учебното съдържание по английски език, в които участва едното от изследваните хасковски училища и които целят установяване и поддържане на межкултурен диалог. Следващите градове по стойност за отговор „Да“ са София с 21,30% и Пловдив с 13,85%.

Въпрос 9 „Искаш ли в учебника по английски език да има урок за правата на децата?“

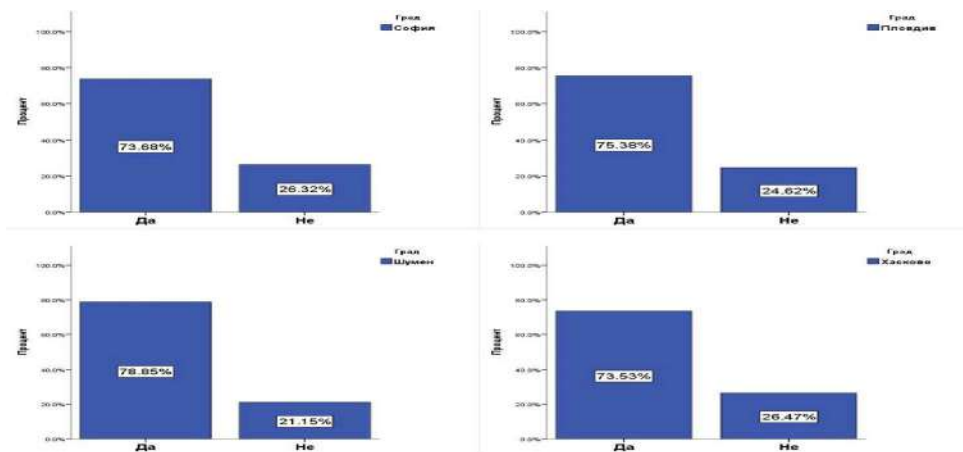
Следващата графика представя разпределението на отговорите на девети въпрос.

Фиг. 17. Кръгова диаграма на честотното разпределение на отговорите на девети въпрос за всички анкетиранни в %

Мнозинството от анкетираните ученици са отговорили положително на зададения въпрос – 75,06%, а тези отговорили отрицателно са 24,94%, т.е. около 1/4 от анкетираните. Тази преобладаваща положителна нагласа към изучаването на правата на детето е добра основа за разработването на урок на тази тематика, тъй като показва, че учениците са достигнали етап в развитието си, в който са готови да научат за своите права. Това е важно от гледна точка на готовността за формиране на интеркултурна компетентност, тъй като, разбирайки, че тези права са универсални за всички деца, учениците ще научат и че правата вървят ръка за ръка със задълженията, както и ще формират умения за зачитането им и разпознаването на случаи, в които те се нарушават. Всичко това би допринесло за формирането на интеркултурна компетентност и характеристиките за нея (според автора) възпитателни измерения – възпитателно въздействие по посока формиране на толерантност, емпатия, солидарност, недопускане на дискриминация, противодействие на насилието и позитивна комуникативна нагласа.

На следващата графика е представено разпределението на отговорите според градовете, участващи в анкетното проучване.

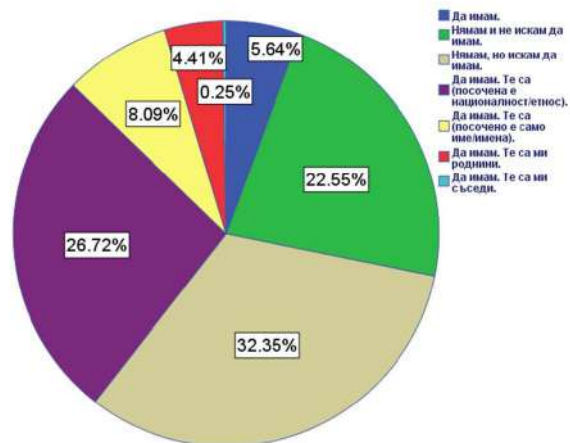

Фиг. 18. Хистограми на честотното разпределение на отговорите на девети въпрос по градове в %

Според представените данни резултатите и за двете опции за отговор са сходни и са в рамките на около 5% разлика. По-конкретно най-високата стойност за отговор „Да“ е в Шумен с 78,85%, следван от Пловдив с 75,38%, София с 73,68% и Хасково с 73,53%. Процентната стойност за отговор „Не“ е най-висока съответно в гр. Хасково с 26,47%, следван от София с 26,32%, Пловдив с 24,63% и Шумен с 21,15%. Близките стойности на отговорите във всички изследвани градове говори за близост в мненията от страна на анкетираните ученици, като болшинството от тях демонстрират позитивна нагласа за запознаване с правата на децата.

Въпрос 10 „Имаш ли приятели, които говорят в семейството си на друг език, различен от българския?“

Следващата графика представя разпределението на отговорите на десети въпрос от анкетната карта.

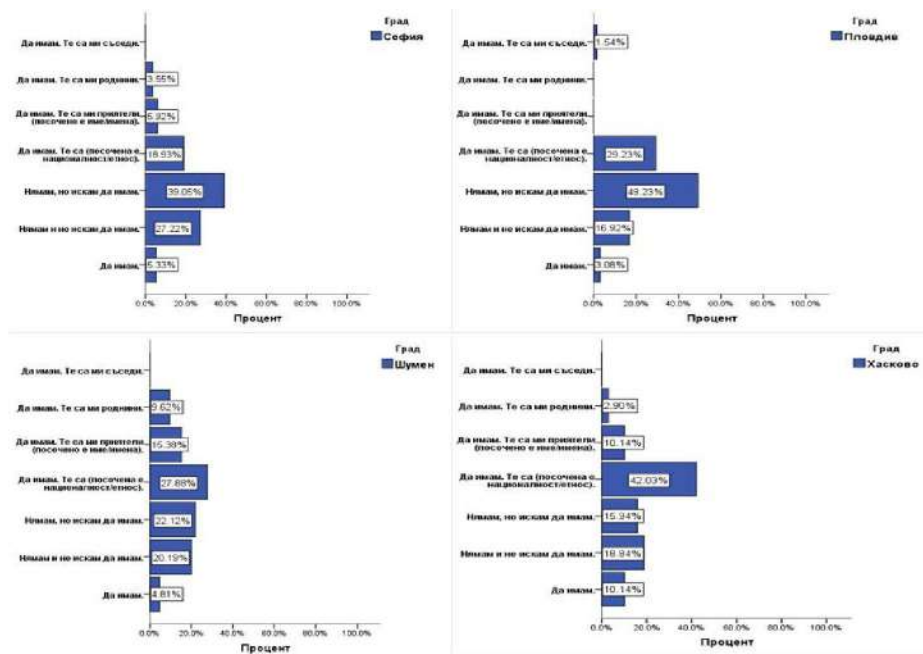
Фиг. 19. Кръгова диаграма на честотното разпределение на отговорите на десети въпрос за всички анкетиранни в %

Преди да се анализира графиката, представена на фигура 19, трябва да се направи следното уточнение: опциите, предоставени за отговор на този въпрос, са: А) Да, имам. Те са...; Б) Нямам и не искам да имам; В) Нямам, но искам да имам. С цел отговорите да бъдат по-изчерпателни и да се извлече оптимално количество информация опция (А) дава възможност на анкетираните да пояснят какви са тези приятели, ако желаят. Голяма част от учениците са избрали да опишат по-подробно приятелите си, докато по-малка част са посочили отговор (А), без да дават пояснения. Тези пояснения бяха групирани тематично според съдържанието им, за да бъде по-пълно и обективно графичното представяне на тези данни. Както става ясно от графиката, отговор „Нямам и не искам да имам“ са дали 22,55% от анкетираните, а отговор „Нямам, но искам да имам“ са избрали 32,35%. Сборът на всички отговори, дадени за опцията „Да. Те са...“, е 45,11%, т.е. преобладават анкетираните с приятели, говорещи на друг език освен български. Тази процентна стойност се дели на следните подвидове според отговорите: „Да имам“ с 5,64%, „Да имам. Те са ми съседни“ с 0,25%, „Да имам. Те са ми роднини“ с 4,41%, „Да имам. Те са ми приятели (посочено е само име/имена)“ с 8,09%, „Да имам. Те са (посочена е националност/етнос)“ с 26,72%. Интерес представлява самото разпределение на тези приятели в различни категории, като най-голям процент анкетиранни ги възприемат като представители на друг етнос/националност, за друга част от анкетираните те са съседни или дори роднини (от което косвено може да се съди, че анкетираните също не са етнически българи, или имат роднини от друг етнос/националност по сватовство), някои анкетиранни са предпочели да се въздържат от коментар, а

една група анкетирани са назвали името на приятеля си/имена на приятели, като понякога са добавяли и националност/етнос.

Тъй като целта на въпроса е да провери дали анкетираните ученици са склонни да имат приятелски отношения с деца от различна от тяхната етническа група, наличието на преобладаващи позитивни отговори дава основание да се предполага, че повечето анкетирани проявяват толерантност, както и положителна комуникативна нагласа. Учениците, отговорили негативно, следва да получат достъп до учебно съдържание, запознаващо ги с разнообразни култури, а ако съществува възможност, още по-ефективен възпитателен ефект би имала срещата очи в очи, извършването на съвместни дейности като участие в проекти, игри или състезания, т.е. подобни дейности, насърчаващи формирането на собствени впечатления и мнение относно различни култури и съответно развитието на критично мислене.

Следващата графика представя разпределението на отговорите според градовете, участващи в анкетното проучване.

Фиг. 20. Хистограми на честотното разпределение на отговорите на десети въпрос по градове в %

В столицата преобладава отговорът „Нямам, но искам да имам“ с 39,05%, като следващ по стойност е отговорът „Да имам. Те са...“ с всичките си варианти, като сумираната процентна стойност от тях е 33,73%. По-подробно стойностите на различните варианти са както следва: „Да имам. Те са (посочена е националност/етнос)“ с 18,93%; „Да имам. Те са ми приятели“ с 5,92%; „Да имам“ с 5,33%; „Да имам. Те са ми роднини“ с 3,55%. Анкетиранияте споменават следните националности/етноси: англичани, араби, поляци, руснаци, американци, гърци, турци, цигани (това наименование е използвано от анкетирания), сирийци, норвежци, германци, македонци, французи, испанци, иракчани и китайци. Интерес представлява, че двама от анкетирания в гр. София, по-точно в 16 ОУ „Райко Жинзифов“, 4-ти „Г“ клас са посочили, че имат приятели с увреден слух, които действително говорят на различен език – жестомимичния. Отново в същия клас друг анкетирания е посочил, че има приятели с увреден слух, които говорят на жестомимичен английски и френски език.

Избранияте отговор „Нямам и не искам да имам“ са 27,22% от анкетиранияте. Въпреки, че положителните нагласи преобладават в София, не може да не се отбележи факта, че процентът на отрицателните отговори е най-висок именно в столицата. Причините за този резултат могат да се търсят в традиционно преобладаващото в столицата население от българската етническа група, за разлика от останалите градове, участвали в проучването, въпреки че отрицателните резултати в Шумен и Хасково, които са с най-голям процент на небългарски етнически групи не са най-ниските, а такива са тези в Пловдив. От друга страна, стойностите за опция „Нямам и не искам да имам“ в Пловдив, Шумен и Хасково са близки и са в рамките на 3% разлика, докато в столицата разликата с останалите градове е в рамките на 7 до 10%. Това дава основание да се предположи, че наличието на смесено етническо население влияе положително на нагласите за формиране на интеркултурна компетентност. От графиката на фигура 20 става ясно, че в Пловдив най-високата процентна стойност е за отговор „Нямам, но искам да имам“ с 49,23%. Следващият по стойност е отговор „Да имам“ и неговите варианти, като сборът на всички тях е 33,85% и са разпределени както следва: „Да имам. Те са (посочена е националност/етнос)“ с 29,23%; „Да имам.“ с 3,08% и „Да имам. Те са ми съседни“ с 1,54%. Тези от анкетиранияте, посочили националност/етнос, са изброили следните: турци, американци, руснаци, гърци, украинци, сърби, италианци, сирийци, китайци и арменци. Отрицателно настроени са 16,92% от анкетиранияте.

В Шумен най-висок процент има отговор „Да имам“ и неговите разновидности, като сумарно стойността е 57,69%. Положителните отговори са разпределени както следва: „Да имам. Те са (посочена е националност/етнос)“ с 27,88%; „Да имам. Те са ми роднини“ с 9,62%; „Да имам. Те са ми приятели“ с 15,38% и „Да имам“ с 4,81%. Сред изброените националности/етноси преобладава споменаването на турския етнос, което е очаквано

с оглед на етническия състав на града, като няколко анкетираните подчертават, че приятелите им са турци, но говорят български „без проблем“, също така: „аз самата съм туркиня“, „от Турция, но не ми пречи, че са турци, защото са ми приятели“, „те са мюсюлмани“. Анкетираните посочват и: „испанци, но с български корени“, американци, руснаци, германци и гърци. 22,12% от анкетираните заявяват, че нямат такива приятели, но биха искали да имат, а 20,19% посочват, че нямат и не искат да имат.

В Хасково, както и в Шумен, най-високата стойност е за отговор „Да имам“, като тук сборът от процентите на вариантите му е 65,21%. Това е най-високият процент от всички градове, участвали в анкетното проучване. Тази стойност се разпределя по следния начин: „Да имам. Те са (посочена е националност/етнос)“ с 42,03%; „Да имам. Те са ми приятели“ с 10,14%; „Да имам. Те са ми роднини“ с 2,90% и „Да имам“ с 10,14%. Тук, както и в Шумен, сред посочените националности/етноси преобладава турският етнос, като анкетираните споменават и следните националности: гърци, германци, холандци, англичани, руснаци и американци. Анкетираните, избрали отговор „Нямам, но искам да имам“ са 15,94%, а тези посочили отговор „Нямам и не искам да имам“ са 18,84%.

В заключение от резултатите по градове, представени на фигура 20 и тези, събрани от отговорите „Да“ по градове на Въпрос 2 („Искаш ли в часовете по английски език да научаваш повече за обичаи и традиции, различни от тези, които се празнуват в твоето семейство?“), които са с най-високи стойности в Пловдив, Шумен и Хасково в низходящ ред се потвърждават следните изследователски предположения: „ако ученикът има личен, приятелски контакт с деца от други етноси, то има наличие на положителни нагласи за формиране на интеркултурна компетентност“ и „ако ученикът има приятели от друг/и етнос/и, то той/тя ще иска да научи повече за различните култури“.

Заклучение

С цел обобщаване на резултатите от проведеното анкетно проучване следва анализ на **предположенията – предпоставки за успешна междукултурна комуникация** въз основа на събраните резултати и тяхното потвърждаване или отхвърляне:

- *Ако в часовете по езици се полагат усилия за формиране на интеркултурна компетентност, то това ще повлияе благоприятно на уменията на ученика за общуване с хора от различни етноси* – за проверка на това предположение съвместно са анализирани отговорите на Въпрос 1 „Учехте ли за други страни и култури в часовете по английски език миналия срок?“ и Въпрос 4 „Помага ли ти наученото по английски, като пътуваш в чужбина?“. Като резултат предположението се потвърждава за

градовете Шумен и Хасково, а за градовете София и Пловдив се отхвърля. Полученият разнопосочен резултат е лесно обясним, въпреки че на пръв поглед изглежда, че хипотезата в Шумен и Хасково се потвърждава заради наличието на голям процент население от небългарските етнически групи (таблици 4 и 6). Такова заключение е погрешно, защото и в Пловдив има голяма небългарска етническа група (таблица 4), а там предположението се отхвърля. Обяснението за потвърдилото се предположение в Шумен е, че английски език се изучава по учебник „Blue skies for Bulgaria“ с наличие на съдържание, формиращо интеркултурна компетентност, а в Хасково очевидно тази роля се поема от участието на училището в множество международни проекти. Резултатите за Пловдив и София са обясними, защото обучението през изследвания период (2017/2018 учебна година) занятията по английски език са водени по учебника „Hello!“, който се оказва без съдържание, формиращо интеркултурна компетентност.

- **Ако ученикът е формирал езикова компетентност чрез обучението по английски език, позволяваща му да води елементарен разговор, то той би имал успех в установяване на междуличностни отношения с представители на различни културни групи** – предположението се потвърждава от резултатите на отговорите на Въпрос 4 „Помага ли ти наученото по английски, като пътуваш в чужбина?“ за всички изследвани градове.

- **Ако ученикът има личен, приятелски контакт с деца от други етноси, то има наличие на положителни нагласи за формиране на интеркултурна компетентност** – това предположение се потвърждава в градовете Шумен и Хасково след съвместно анализиране на резултатите от Въпрос 2 „Искаш ли в часовете по английски език да научаваш повече за обичаи и традиции, различни от тези, които се празнуват в твоето семейство?“ и Въпрос 10 „Имаш ли приятели, които говорят в семейството си на друг език, различен от българския?“. За Пловдив също може да се каже, че предположението се потвърждава частично, защото там анкетираните са отговаряли на Въпрос 10 най-често с „Нямам, но искам да имам“, т.е. нямат приятели, но изразяват положителна нагласа относно формирането на приятелства с хора от различен от техния етнос. Освен това в Пловдив отговорилите на Въпрос 2 с „Да“ са с най-висок процент от четирите изследвани града. За София предположението се отхвърля вероятно по причина, че процентът на небългарските етнически групи е най-нисък (таблица 2), което възпрепятства създаването на контакти и формирането на приятелства с представители на други етнически групи.

- **Ако ученикът има приятели от друг/и етнос/и, то той/тя ще иска да научи повече за различните култури** – това предположение отново се потвърждава за градовете Хасково, Шумен и Пловдив от сравнителния анализ на резултатите на Въпрос 2 и Въпрос 10. За София не се установява такава зависимост и предположението се отхвърля. Причината за отхвърля-

нето на хипотезата за София е отново малкият процент небългарски етнически групи в града.

- **Ако ученикът има приятели от друг/и етнос/и, то той/тя ще демонстрира емпатия и толерантност и солидарност спрямо представител на друг етнос** – предположението се потвърждава в Хасково при съвместно анализиране на резултатите от Въпрос 5 „Возиш се в автобуса и виждаш, че някой се подиграва на дете с по-тъмен цвят на кожата. Правилно ли е?“ и Въпрос 10 „Имаш ли приятели, които говорят в семейството си на друг език, различен от българския?“. Това е така, защото там е получен най-висок резултат за отговор „Не е приятно да ти се подиграват по тази причина“ на Въпрос 5 и най-висок резултат за отговор „Да имам. Те са...“ на Въпрос 10. Може да се приеме, че предположението се потвърждава и за Шумен (3-ти резултат за отговор „Не е приятно да ти се подиграват по тази причина“ на Въпрос 5 и 2-ри резултат за отговор „Да имам. Те са...“ на Въпрос 10). В градовете София и Пловдив тази зависимост не може да се потвърди.

- **Ако в учебното съдържание се включат акценти, свързани с формирането на интеркултурна компетентност, то те биха помогнали на учениците при общуване с чужденци** – това предположение се потвърждава в Шумен и Хасково при съвместно анализиране на резултатите от отговорите на Въпрос 1 и Въпрос 4, тъй като в тези градове анкетното проучване установи наличие на елементи на интеркултурност в учебното съдържание по английски език и участие в международни проекти. В София и Пловдив болшинството от отговорите сочат липса на интеркултурни елементи в учебното съдържание и поради тази причина в тези градове такава зависимост не може да бъде установена и предположението се отхвърля.

- **Ако у учениците са налице качества, свързани с възпитателните измерения на формирането на интеркултурна компетентност, то може да се очаква потенциал по отношение на упражняване на възпитателни въздействия по посока формирането на интеркултурна компетентност** – това предположение се потвърждава от отговорите на въпроси 5, 6 и 7. Отговорите на тези въпроси показват наличие на качества като емпатия, толерантност и солидарност у анкетираните ученици във всички изследвани градове, т.е. тези качества представляват добра основа за по-нататъшната възпитателна работа за формиране на интеркултурна компетентност.

- **Ако в съответния град има етническо разнообразие, то учениците ще имат позитивна нагласа за общуване с хора от различни етноси** – това предположение се потвърждава от отговорите на Въпрос 10.

- **Ако в града има етническо разнообразие, то би повлияло положително на наличието на емпатия и толерантност** – градовете с най-високо процентно отношение на небългарски етнически групи към българската етническа група, участвали в анкетното проучване са Хасково и Шу-

мен. Това предположение се потвърждава напълно за Шумен при съвместно анализиране на отговорите на въпроси 5, 6 и 7, а за Хасково се потвърждава частично – при съвместно анализиране на отговорите въпроси 5 и 7.

ЛИТЕРАТУРА

- Бижков, Г. (1995) Методология и методи на педагогическите изследвания, София: АСКОНИ – ИЗДАТ. [Bizhkov, G. (1995) Metodologia i metodi na pedagogicheskite izsledvania, Sofia: ASKONI – IZDAT.]
- Димитрова, Ж., Димитрова, Р. (2017) Система за обучение по статистика и статистически изчисления с Microsoft Excel, <https://www.btu.bg/statexcel/>. [Dimitrova, Zh., Dimitrova, R. (2017) Sistema za obuchenie po statistika i statisticheski izchislenia s Microsoft Excel, , <https://www.btu.bg/statexcel/>.]
- Жечева, Н. (2014) Елементи на интеркултурност в учебници по английски език за чуждоезиково обучение. – В: Сборник на Конференция с международно участие „Съвременни предизвикателства пред педагогическата наука“, Факултета по педагогика, СУ „Св. Климент Охридски“, София, 284–292. [Zhecheva, N. (2014) Elementi na interkulturnost v uchebnitsi po angliiski ezik za chuzhdoezikovo obuchenie, v Sbornik na Konferentsiya s mezhdunarodno uchastie “Savremenni predizvikatelstva pred pedagogicheskata nauka”, Fakultet po pedagogika, SU “Sv. Kliment Ohridski”, Sofia.]
- МОН (2017) Списък на учебниците и учебните комплекти, които ще се използват в системата на училищното образование за учебната 2017/2018 година, утвърден със заповед № РД09-982/24.01.2017 г. на министъра на образованието и науката. [MON (2017) Spisak na uchebnitsite i uchebnite komplekti, koito shte se izpolzvat v sistemata na uchilishtnoto obrazovanie za uchebnata 2017/2018 godina, utvarden sas zapoved № RD 09-982/24.01.2017g. na ministara na obrazovaniето i naukata.]
- Приложение № 4 към чл. 14, ал. 2, т. 4 от Наредба № 13 от 21.09.2016г. за гражданското, здравното и интеркултурното образование – Обн. ДВ, бр. 80 от 11.10.2016 г., в сила от 11.10.2016 г. Издадена от министъра на образованието и науката. [Prilozhenie № 4 kam chl. 14, al. 2, t. 4 ot Naredba № 13 ot 21.09.2016 za grazhdanskoto, zdravnoto i interkulturnoto obrazovanie – Obn. DV, br. 80 ot 11.10.2016, v sila ot 11.10.2016 Izdadena ot ministara na obrazovaniето i naukata.]
- Чавдарова-Костова, С. (2001) Интеркултурно възпитание, „Веда Словена – ЖГ“, София. [Chavdarova-Kostova, S. (2001) Interkulturno vazpitanie, “Veda Slovena – ZhG”, Sofia.]
- Чавдарова-Костова, С. (2005а) Интеркултурното възпитание като средство за формиране на толерантност в мултикултурните общества – В: Етническото многообразие и обединяващата се Европа. Център за исторически и политологически изследвания, Фондация “Солидарно общество“, Фондация „Жан Жорес“, София. [Chavdarova-Kostova, S. (2005a) Interkulturnoto vazpitanie като sredstvo za formirane na tolerantnost v multikulturnite obshtestva – V: Etnicheskoto mnogoobrazie i obedinyavashtata se Evropa. Tsentar za istoricheski izsledvania, Fondatsia „Solidarno obshtestvo“, Fondatsia „Zhan Zhores“, Sofia.]

- Чавдарова-Костова, С. (2005б) Интеркултурно възпитание В Теория на възпитанието. Съст. Л. Димитров, Изд. „Ведна Словена – ЖГ“, 389–404, София. [Chavdarova-Kostova, S. (2005b) Interkulturno vazpitanie V Teoria na vazpitanieto. Sast. L. Dimitrov, Izd. „Veda Slovena – ZhG“, str. 389 – 404, Sofia.]
- Чавдарова-Костова, С. (2010) Съвременни предизвикателства пред интеркултурното възпитание. ИК „Образование“, София. [Chavdarova-Kostova, S. (2010) Savremenni predizvikatelstva pred interkulturnoto vazpitanie IK “Obrazovanie“, Sofia.]
- Чавдарова-Костова, С. (2011) Европейски интеркултурен диалог чрез образование – В: Европейско образование. Документи. Добри практики. Библиографии, 2011, Чавдарова-Костова, С., Николаева, С., Господинов, Б., „Екс-прес“ Габрово. [Chavdarova-Kostova, S. (2011) Evropeyski interkulturen dialog chrez obrazovanie – V: Evropeisko obrazovanie. Dokumenti. Dobri praktiki. Bibliografii, 2011, Chavdarova-Kostova, S., Nikolaeva, S., Gospodinov, B., “Eks-pres” Gabrovo.]
- Arasaratnam, L. A. (2009) The development of a new instrument of intercultural communication competence. – Journal of Intercultural Communication, 20.
- Byram, M. (1997) Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Byram, M., Perugini, D.C., Wagner, M. (2013) The Development of Intercultural Citizenship in the Elementary School Spanish Classroom. – Learning Languages Contents 18(1).
- Davis, D. (2010) Middle Childhood Development (chapter 11). In Child Development: A Practitioner's Guide (3rd ed.). New York, NY: The Guilford
- Deardorff, D.K. (2006) Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization – Journal Studies in International Education, 10(3).
- Levine, E. L. (2002) Child Development An Active Learning Approach (p. 225–226), New York, NY: Macmillan Reference USA.